

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР ЖУРНАЛИ

3 СОН, 4 ЖИЛД

ЖУРНАЛ ВЗГЛЯД В
ПРОШЛОЕ

НОМЕР 3, ВЫПУСК 4

JOURNAL OF LOOK
TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 4

ТОШКЕНТ-2021

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
академик, Ўзбекистон Миллий
университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Зияева Доно Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор, ЎзР
ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор, ЎзР
ФА Тарих институти

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Россия ФА, Санкт-Петербург Тарих
институти

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телава
давлат университети, Грузия

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори,
профессор Давлат тарихи
институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори,
профессор Ал-Фаробий номидаги
Қозоғистон Миллий университети,
Қозоғистон

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси, Қозоғистон
Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайжон давлат иқтисодиёт
университети

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори, Телава
давлат университети, Грузия

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телава давлат
университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори, Догистон
мустиқил университети

Улжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори, Тошкент
кимё - технология институти

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат тиббиёт
институти

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори Ўзбекистон
Республикаси Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон миллий университети

Талапов Бахриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Саҳифаловчи: Абдулазиз Муҳаммадиев

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улицы Амира Темура пр. 1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editarial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr. 1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Юлдуз Алимовна Эргашева, Зилола Сафаровна Сафарова ШАРҚНИНГ БУЮК ВА ГЎЗАЛ АЁЛЛАРИ	4
2. Ўктамжон Шералиевич Абдуллаев ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕДАГОГИКА ЙЎНАЛИШИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎҚУВ-ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИНГ ЙЎЛГА ҚЎЙИЛИШИ ТАРИХИДАН	11
3. Миржалол Ҳимматович Ақобиров СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ ЛАШКАРИДА ҚЎШИНЛАР ТАЪМИНОТИ ВА ҚУРОЛ ЯРОҒ МАСАЛАСИ	18
4. Бахтиёр Атаханов ЎЗБЕКИСТОН ВА БЕЛАРУСЬ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ҲАМКОРЛИК АЛОҚАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	23
5. Шухрат Тошкентович Боймуродов ЎЗБЕКИСТОНДА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲАТЛАРИ ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ	30
6. Ihtiyor Boxodir o'g'li Boxodirov TURKISTON HARBIY OKRUGI TASHKIL ETILISHI ARAFASIDA O'RTA OSIYO DAVLATLARIDA HARBIY SONA	37
7. Дилафрўз Каримова МАШАҚҚАТЛИ ВА ШАРАФЛИ ИЛМ ЙЎЛИ.....	50
8. Жамшид Қулназарович Кўчаров АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА БУХОРОДА ДЕҲҚОНЧИЛИК ХЎЖАЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИДАН.....	66
9. Людмила Вячеславовна Пак РАНГ – ЎЗБЕКИСТОН КОРЕЙСЛАРИ МАДАНИЯТИДА СЕМАНТИКА ВА СИМВОЛИКА (ТЎЙ МАРОСИМЛАРИ МИСОЛИДА).....	71
10. Дилорам Хужамқуловна Сангирова, Лутфия Батировна Қодирова ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИДА ҲОКИМИЯТ РАМЗЛАРИ.....	80
11. Муҳайё Ғанижновна Эргашева АЁЛЛАР САВОДСИЗЛИГИНИ ТУГАТИШ МАСАЛАЛАРИ НАМАНГАН ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА.....	91
12. Бахтиёр Эргашевич Юлдашев ЎРТА ОСИЁДА ТЕМИР ЙЎЛ ҚУРИЛИШИГА ТАЪСИР КЎРСАТГАН СИЁСИЙ ОМИЛЛАР.....	95

ЎТМИШГА НАЗАР ЖУРНАЛИ ЖУРНАЛ ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ JOURNAL OF LOOK TO THE PAST

МАШАҚҚАТЛИ ВА ШАРАФЛИ ИЛМ ЙЎЛИ

Дилафрўз Каримова,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори,
катта илмий ходим, ЎзР ФА
Ўзбекистон тарихи давлат музейи,
karimovadilafruz_84@mail.ru

For citation: Dilafruz Karimova, A PATH OF ARDUOUS AND HONORABLE KNOWLEDGE. Look to the past. 2021, vol. 3, issue 4, (50-65) pp.

 DOI 10.26739/2181-9599-2021-3-7

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада муаллиф бугунги кун тарих фанининг дарғаси, тарихчи, археолог олим академик Аҳмадали Асқаровнинг ҳаёти, машаққатли ва шарафли илм йўли, археология ва тарих фанига қўшиб келаётган улкан ҳиссаси, олимнинг илмий йўналишларини ёритган.

Шунингдек, академик олим Аҳмадали Асқаровнинг нафақат ташкилотчи раҳбар, балки ҳақиқий фан заҳматкашларидан бири эканлиги унинг илмий-тадқиқот фаолияти асосида республикамизнинг қатор вилоятларида амалга оширилган археологик тадқиқотлар мисолида очиб берилган.

Калит сўзлар: археолог, илмий мактаб, илм йўли, олим, бронза даври, деҳқончилик маданияти, Сополлитепа ёдгорлиги, ўзбек халқи, Жарқўтон ёдгорлиги, халқ, илк зардуштийлик, даврлаштириш.

ТРУДНЫЙ И ДОСТОЙНЫЙ ПУТЬ

Дилафрўз Каримова,
доктора философии (Phd) по историческим наукам,
старший научный сотрудник,
Государственный музей истории Узбекистана
karimovadilafruz_84@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье автор показывает трудный и достойный научный путь учёного историка, археолога – академика Ахмадали Аскарова, вносящего огромный вклад в науку археологию и историю, а так же научные направления учёного.

Также то, что академик Ахмадали Аскаров является не только руководителем-организатором, но и одним из настоящих деятелей науки, раскрывается на примере археологических исследований, проведенных в ряде регионов страны на основе его исследовательской деятельности.

Ключевые слова: археолог, научная школа, земледельческая культура, памятник Сапаллитепа, узбекская народность, памятник Джарқутан, народ, ранний зороастризм, хронология.

A PATH OF ARDUOUS AND HONORABLE KNOWLEDGE

Dilafruz Karimova,
doctor of philosophy (PhD) on historical sciences,
Senior Researcher
State Museum of History of Uzbekistan,
karimovadilafruz_84@mail.ru

ABSTRACT

In this article, the author describes the difficult and honorable path of science, the great contribution of the historian, archeologist and academician Ahmadali Askarov to the science of archeology and history.

Also, the fact that Academician Akhmadali Askarov is not only a leader-organizer, but also one of the real scientists, is revealed by the example of archaeological research carried out in a number of regions of the country on the basis of his research activities.

Index Terms: archeologist, scientific school, way of science, scientist, Bronze Age, agricultural culture, Sopollitepa monument, Uzbek people, Jarqo‘ton monument, people, early Zoroastrianism, periodization.

1. Долзарблиги:

Халқимиз “меҳнат кишини улуғлайди”, ўқиш, билим олишга интилиш ҳам меҳнат ҳисобланади. Халқ ўғитлари ҳазинасида «меҳнатнинг тағи-роҳат» деган мақолни бўлиши бежиз эмас. Ўзбек халқининг оддий меҳнаткаш деҳқон оиласида туғилган фарзанд бугунги кунда академик даражасигача етиб келди. Бундай олимларнинг ҳаёти ва илмий йўли барча ёш авлод учун ўрнак бўла олади.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Мақола умум қабул қилинган тарихий методлар-тарихийлик, киёсий-мантикий таҳлил, кетма-кетлик, ҳолислик тамойиллари асосида ёритилган бўлиб, унда археолог-олимнинг ҳаёт йўллари, илм йўлидаги машаққатли меҳнат, тинимсиз ўқиш, ўрганиш, амалий тажриба натижасида дунё тан олган академик даражасига етганлиги кўрсатилган.

3. Тадқиқот натижалари:

Ўзбекистон ФА нинг академиги, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Абу Райҳон Беруний номидаги давлат мукофотининг совриндори, тарих фанлари доктори, таниқли тарихчи-археолог, эзгулик йўлини ўзининг ҳаёт мазмуни қилиб олган бағри кенг шогирдларвар олим, профессор Аҳмадали Асқаров 1935 йил 25 сентябрда Наманган вилояти Норин тумани Учтепа қишлоғида оддий деҳқон оиласида таваллуд топган. Миллати ўзбек, маълумоти олий. Олим Наманган вилояти, Норин туманидаги ўрта мактабни 1952 йили тамомлагач, Ўрта Осиё Давлат Университетига (САГУ) шарқшунос бўлиш орзусида кириш имтиҳонларини топшириб юқори кўрсаткичларга эришсада, танловдан ўта олмайди. Келгуси йили (1953) Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика институти тарих-филология факультетининг тарих бўлимига ўқишга кирди. Уни имтиёзли диплом билан 1957 йилда тамомлаган. Отаси Қўзибоев Асқарали ва оналари Ҳамдамова Пайзихонлар саккиз фарзандни вояга етказган ибратли оддий меҳнаткаш оилаларидан бўлган. Оиладаги эзгуликка ташналик, меҳнатга бўлган муносабат руҳининг устуворлиги фарзандларнинг вояга етишувида муҳим роль ўйнаган. Учтепа қишлоғининг энг кекса фахрий ўқитувчиларидан Бойдада Ўтановнинг гувоҳлик беришича, Аҳмадали Асқаров мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ ўқимишли, ҳаёт аччиқ-чучукларини татиган кексалар ўғитини олишга интилар, мактаб устозлари томонидан тавсия этилган дарслик ва бадий адабиётларни қунт билан ўқир, устозларга чуқур ҳурмат эса унинг ҳаёт мазмунига айланган эди. Мактаб кутубхонасидан бошланган илм ҳазинаси-кутубхоналарга бўлган интилиш, бутун умр уни маънавий камолат сари етаклади.

Талабалик йилларидаёқ ўзбек археологиясининг отаси, устози таниқли академик олим Яҳё Ғуломовнинг илмий маърузаларини эшитиб, археология фанига бўлган қизиқиши уйғонди ва у киши билан бўлган мулоқотлар ёш Аҳмадали Асқаровнинг кейинги ҳаёт йўлини белгилаб берди. Бир неча ўн йиллар ўтгач, олим ўз ҳаётида из қолдирган уч устози ҳақида хотирлаб шундай ёзади: «Мен ўз касбим бўйича фан сирларини билишда устозла-

рим Я.Ғ. Ғуломов ва М.П. Грязновлардан сабоқ олган бўлсам, раҳбарлик иш фаолиятим сирларини яна бир академик-устоз И.М. Мўминовдан ўргандим».

Аҳмадали Асқаров 1957 йили педагогика институтида ўқишни тугатиб, мактабда бир йил тарихдан ўқитувчилик қилгандан сўнг, илмга бўлган чанқоклик уни Республика Фанлар академиясининг тарих ва археология институтига етаклади. Аспирантурани узоқ Нева соҳили - Ленинградда, ҳозирги Санкт-Петербург шаҳрида СССР ФА Археология институтининг Ленинград бўлимида таникли археолог – олим М.П. Грязнов раҳбарлигида муваффақиятли якунлади. 1963 йили 9 январда «Зарафшон дарёси этаклари бронза даврида» мавзусида номзодлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилгач, Ўзбекистон ФА Тарих ва Археология илмий-тадқиқот институтида дастлаб кичик илмий ходим (1961-1963), сўнг катта илмий ходим (1963-1966), кейинроқ археология йўналиши бўйича директор ўринбосари (1966-1970) лавозимларида хизмат қилди.

Ёш мутахассисдаги ташкилотчилик қобилияти, археология фанига бўлган фидоийлик, ўзига ва атрофидагиларга нисбатан талабчанлик, ҳаётда ва илмдаги принципааллик, ҳалол-поқлик ўша пайтдаёқ Ўзбекистон ФА раҳбарияти эътиборини ўзига тортди. Ниҳоят, Аҳмадали Асқаров 1970 йили янги ташкил этилган Археология институтининг директори этиб тайинланди.

Энди, Аҳмадали Асқаров зиммасида Ўзбекистон ФА Археология илмий - тадқиқот институтининг илмий ва ташкилий жиҳатдан уюштиришдек оғир ва масъулиятли вазифа турарди. Аҳмадали Асқаров ва унинг сафдошлари (Ю. Буряков, А.Муҳаммаджонов, У. Исломов, М. Қосимов, Р. Сулаймонов, А. Абдураззоқов, Т. Мирсоатов, М. Филанович, Т. Ходжайов, Ш. Илхомов, Х. Дуке, Н.Тошкенбоев ва бошқалар) Ўрта Осиёда илк бор ташкил этилган ушбу институтни оёққа турғизиб олишда ҳақиқий фидоийлик қилдилар. Самарқандда очилган Археология институтини шакллантиришда Аҳмадали Асқаровнинг илмий ташкилотчилик хизматини алоҳида қайд этиш зарур деб ҳисоблаймиз. Чунки, янги очилган институт биносини қурдириш ва уни тегишли малакали кадрлар билан таъминлаш ўз ўзидан бўлавермас эди. Бу йўлда учраган сунъий тўсиқлар ва институтнинг жуда оғир кечган ташкилий шаклланиш жараёни ёш директорни чўчитмади, у ўзига ҳос қатъий ирода билан ҳаёт аччиқ-чучикларини тотишга кўникиб, институтни нафақат Ўрта Осиё минтақасида, балки дунё микёсида тан олинган илмий марказ даражасига кўтара олди.

Аҳмадали Асқаров ташаббуси ва бевосита раҳбарлигида институт базасида бир неча бор минтақавий, бутун иттифок ва халқаро микёсида илмий конференциялар, симпозиумлар ташкил этилди. Унинг бевосита раҳбарлигида бирдам, ахил археолог-олимлар жамоаси шаклланди, ўзига ҳос «Самарқанд археология илмий мактаби» ташкил топди. Аҳмадали Асқаров янги ташкил этилган Археология институтида илмий-ташкилий вазифаларни бажариш билан чекланмади, балки бутун вужуди билан илм қилишга интилди, ҳар йили бир неча ойлаб дала археологик қазилмаларида фаол қатнашди, ёш кадрлар танлашда уларни ўз отряди ва экспедицияси изланишларида қатнаштириб, синовдан ўтгач, ишга олди. Ҳамкасбларининг гувоҳлик беришича, у археологик экспедиция ишларида фаол изланувчи ва раҳбар сифатида доимо бошқаларга ибрат бўлган. Уларнинг эслашларига кўра, устоз кундузлари идора ишлари ҳамда институт кутубхонасида илмий адабиётлар устида ишласа, кечалари археологик лабораторияда докторлик мавзусига доир материаллар устида иш олиб борар, топилмалар чизмаси, таблица ва фото альбом тузишгача бош бўлиб, бошқаларга ибрат бўлар эди. Ана шундай машаққатли, тинимсиз меҳнат эвазига 1976 йилда “Жанубий Ўзбекистонда бронза асри” (Бронзовый век Южного Узбекистана (К проблеме развития локальных очагов древневосточных цивилизаций) мавзусида докторлик ишини якунлаб, 1977 йил 15 апрелда Москвада СССР ФА Археология институти қошида ташкил этилган ихтисослашган илмий кенгашда ҳимоя қилди.

А.Асқаровнинг илмий-ташкилотчилик қобилияти ва археология фанида эришган ютуқлари уни аввал (1984 й.) ЎЗР ФА муҳбир аъзоси, кейин (1987 й.) эса академиянинг ҳақиқий аъзолигига сайланди. Раҳбарлик поғоналарига кўтарилди. Академик А.Асқаров 1987-1992 йилларда Ўзбекистон ФАнинг “Тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик бўлими”нинг академик-котиби, Академия президиуми ҳайъати аъзоси бўлиб ишлади. 1991 йилдан Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих институти директори, 1994 йил июлидан 1998 йил март ойигача Ўзбекистон Фанлар академияси президиуми аъзоси, “Тарих, тилшунослик ва адабиётшунослик” бўлимининг раиси вазифаларида ишлади.

Аҳмадали Асқаров нафакат ташкилотчи раҳбар, балки ҳақиқий фан захматкашларидан биридир. У Бухоро, Қарши-Сурхон чўлларида, Тошкент ва Фарғона воҳаларидан тортиб то узоқ Сибир кенгликлариғача бўлган ҳудудларда кўплаб археологик изланишлар ўтказган фидойи тадқиқотчи ҳамдир. Шу давр мобайнида олим Бойкўл (Байкал), Красноярск, Моҳандарё, Жанубий Туркменистон археологик экспедициялари ҳамда илмий-тадқиқот ишларида фаол қатнашди. Унинг кўп йиллик илмий изланишлари 19 та монографик асарлар, 600 дан ортиқ илмий, илмий-оммабоп ишларда ўз аксини топган. Уларнинг 50 дан ортиғи хорижий мамлакатларда (инглиз, француз, немис, япон, форс, ва хитой тилларида), 200 дан ортиқ ишлар рус тилида чоп этилган. 2 та ўқув кўлланмаси, 8 та ўқув-услубий ишлар, 175 та илмий-оммабоп мақолалар ўзбек тилида чоп этилган.

А.Асқаровнинг илмий фаолияти кўп қиррали, ватанимиз тарихи ва маданиятига оид кўплаб соҳаларни қамраб олган. Унинг чоп этилган китоб, рисола ва мақолаларини қуйидаги илмий мавзулар бўйича умумлаштириш мумкин:

- Ўзбекистонда бронза ва илк темир даври тарихи масалалари;
- Ўзбекистонда қадимги суғорма деҳқончилик маданияти, илк шаҳарсозлик маданияти ва илк давлатчилик тарихи масалалари;
- Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи масалалари;
- Археологик манбалар-долзарб тарихий муаммолар ечими хизматида;
- Археология фанининг илмий-услубий ва назарий масалалари;
- Орийлар муаммоси ва унинг археологик-тарихий таҳлили масалалари;
- Археологик манбалар асосида илк зардуштийлик тарихи масалалари;
- Ижтимоий ва илмий - педагогик фаолияти;
- Академик Я.Ғ.Ғуломов археологик илмий мактабининг изчил давомчиси.

Ўзбекистонда бронза ва илк темир даври тарихи масалалари

А.Асқаров илмий изланишларини Бухоро вилоятининг шимоли-ғарбий даштларида жойлашган бронза даври ёдгорликларини ўрганишдан бошлади. Унинг бу давр ёдгорликларини ўрганиш борасида қилган ишлари қуйи Зарафшон ва унинг ирмоқлари бўйлаб устоз академик Я.Ғ.Ғуломов олиб борган илмий қидирув ишларининг давомидир. Устоз Я.Ғ.Ғуломов 1951 йилда Зарафшон дарёсининг қуйи ирмоқларидан бири бўйлаб жойлашган Замонбобо кўли ёқасидан энеолит ва илк бронза даврига оид қадимги қабристонни топади ва у ердан 40 дан ортиқ мазорларни очади. Очилган қабрлар ва қабр қурилмаларининг характери, улар ичидан топилган ашёвий далилларнинг ўзга этник гуруҳларга хос ашёлар билан биргаликда учраши дарҳол жаҳон археологлар оммаси эътиборини ўзига тортди. Замонбобо қабристони атрофида турли муаллифларнинг дастлабки муносабатлари чоп этилди. Ушбу объектни кенгрок ўрганиш, умуман ушбу микроминтақа археологик обидаларини чуқурроқ ўрганиш масаласи кун таркибига қўйилди. Бу вазифа ўтган асрнинг 60 йилларининг бошларида ёш археолог Аҳмадали Асқаров зиммасига юклатилди.

Устоз Я.Ғ. Ғуломов ўртага ташлаган ғоя А. Асқаров илмий изланишлари туфайли янги маълумотлар билан бойитилди. Замонбобо қабристонини ўрганишдан бошланган изланишлар фан оламига Замонбобо маданияти номи билан киритилди. А. Асқаровнинг тиришқоқлиги туфайли бу маданиятга оид қадимги қабристон тўлиқ очилди ва ўрганилди. Шунингдек, зомонбоболиклар яшаган ибтидоий кишлоқ қолдиқлари А. Асқаров томонидан топилиб, у ҳам тўлиқ қазиб ўрганилди. Уй-жой қурилиш қолдиқлари, моддий маданият ашёлари ва дафн урф-одатларини чуқур таҳлил қилиш натижасида мотиға деҳқончилик ва хонаки чорвачилик билан шуғулланган аجدодлар маданий мероси Замонбобо маданияти номи билан илмий муомилага киритилди ва бу кашфиёт “Замонбобо маданияти” номи остида қатор мамлакатлар тарихий энциклопедияларида ўз ўрнини топди. Тадқиқотчининг Зарафшон дарёси қуйи оқими туманлари аҳолисининг бронза даври маданиятларига бағишланган илмий изланишлари унинг 20 дан ортиқ илмий мақолаларида, рисола ва “Зарафшон этакларида суғорма деҳқончилигининг вужудга келиши” [1] номли ҳаммуаллифлик китобида ўз аксини топган.

А.Асқаровнинг илмий фаолиятидаги етакчи йўналишлардан яна бири Жанубий Ўзбекистон - қадимги Бактрия ҳудудидаги бронза даври ёдгорликларини ўрганилиши,

уларнинг қадимги Шарқ цивилизациясида тутган ўрни ва аҳамиятини очиб берилишидир. Шу мақсадда, А. Асқаров Жанубий Ўзбекистонда бронза даври ёдгорликларини фундаментал ўрганиш мақсадида махсус экспедиция уюштириб, унинг доимий илмий-раҳбари бўлиб қолди. Муаллиф 1969 йилдан эътиборан бир неча археологик ёдгорликларни ўрганиб, уларни чуқур тадқиқ этди. Сополлитепа ёдгорлиги тўлиқ очиб ўрганилди. Бундай ҳолат археология фанида камдан-кам учрайди. Сополлитепа нафақат бой топилмалари билан, балки бошқа ёдгорликларни ўрганишда ҳам ўзига хос ноёб «эталон» ёдгорлик бўлиб хизмат қилди. Пшактепа, Кучуктепа, Жаркўтон, Бўстон каби қадимги шаҳар ва қишлоқ қолдиқлари, улар билан боғлиқ дафн маросимлари тизимли равишда ўрганилиб, Марказий Осиё археологиясида ўз ўрнини топди. Олимнинг Жанубий Ўзбекистон ёдгорликларида олиб борган узоқ йиллик изланишлари натижаси 6 та илмий монография ва 100 дан ортиқ илмий рисола ва мақолаларда умумлаштирилди.

Ана шу асарларда чиқарилган муҳим илмий хулосалардан бири Шимолий Бактрияда қадимги Шарқ цивилизациясининг янги ўчоғи - ўтроқ деҳқончилик ва илк шаҳарсозлик маданиятининг “Сополли маданияти” номи остида фанга киритилиши бўлди. Бу маданиятни келиб чиқиши, унинг ривожланиш босқичлари изчил бешта хронологик босқичларга бўлиниб, улар бой далиллар билан исботлаб берилди [2].

Сополли маданиятини ўрганиш жараёнида топилган минглаб топилмалар Ўзбекистон халқлари тарихида янгидан-янги саҳифаларни очди. Жумладан, қадимги деҳқончилик маданияти деярли 1000 йилга, ипакчилик ва пахтачилик тарихи 2000 йилга қадимийлаштирилди. Ўзбекистонни ипак ва пахтанинг илк ватанларидан бири эканлиги исботланди. Ўзбекистонда боғдорчилик ўзининг серҳосил узум ва анжирлари билан, писта ва бодомлари билан машҳур бўлганлиги аниқланди. Ўзбек давлатчилигининг маҳаллий илдизлари очиб берилди. Биринчи жаҳон дини зардуштийликнинг пайдо бўлиши ва шаклланиши Жанубий Ўзбекистон археологик ёдгорликлари мисолида кўрсатиб берилди.

Узоқ йиллар давомида олиб борилган узлуксиз дала тадқиқотлари, машаққатли меҳнат, ижодий изланиш А. Асқаровнинг «Жанубий Ўзбекистонда бронза даври деҳқончилик маданияти» номи йирик асарини нашр этилиши асос бўлди [3].

Олимнинг муҳим илмий кашфиётларидан яна бири “Чуст маданияти” типигаги ёдгорликларни Ўрта Осиё ҳудудлари бўйлаб кенг тарқалиши ва уларнинг келиб чиқиши муаммосини ойдинлаштиришга қаратилди. Авваломбор шунини айтиш керакки, бу типдаги ёдгорликлар учун бир неча умумийлик белгилари бор: масалан, ёдгорликларни бир тарихий вақтга тўғри келиши, уларда бўёқ билан гул солинган сопол идишлар мавжудлиги, кулолчиликда чархдан фойдаланмаслик, қайроқтошдан ўроқсимон меҳнат қуроллари ясаш ва зеби-зийнат ясашда бронза (жез) билан бир қаторда темирдан фойдаланишга ўтиш ва бошқалар. Бугунги кунда Ўрта Осиёнинг 10 дан ортиқ географик районида ана шундай ёдгорликлар мавжудлиги аниқланган. Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудларида юксак ривожланган ўтроқ деҳқончилик маданияти қаторида Чуст маданияти типигаги ёдгорликларнинг пайдо бўлиши кўпчилик тадқиқотчиларни ўйлантириб қўйганди. Натижада бу маданиятни келиб чиқиши масаласида олимлар орасида ҳар хил ғоя-фикрлар илгари сурила бошланди. Бу масалада А. Асқаров Сурхондарёдаги Кучуктепа ва унга ўхшаш ёдгорликларда илмий изланишлар олиб бориб, янги ғояни ўртага ташлади, яъни “Ўзбекистондаги Чуст, Бурғулук, Кучуктепа каби археологик комплексларни шаклланиши туб жойли чорвадор сак қабилаларининг бир қисмини деҳқончиликка қулай маҳаллий имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ўтроқ деҳқончиликка ўтиш жараёнида юз берди” [4] деган хулосага келади.

Ахмадали Асқаровнинг асарларида “Қадимги Бактрия археологик комплекси” масаласи кўтарилди, бу комплекс минтақада Аҳоманийларгача маҳаллий асосда пайдо бўлганлиги исботланди ва унинг бошланиш санаси (милоддан аввалги VIII аср) ва унинг хронологик доираси (милоддан аввалги VIII-IV асрлар) белгилаб берилди. А. Асқаров биринчилардан бўлиб, бу археологик комплексни Эрон Аҳоманийлари билан боғлашнинг асоссизлиги ва унинг тарихий илдизлари Жанубий Ўзбекистоннинг “Сополли маданияти”га бориб тақалишини асослади [5]. А. Асқаров ташаббуси ва бевосита сай-ҳаракатлари билан Сурхондарё вилоятининг Шеробод тумани Оққўрғон қишлоғида қадимги шаҳарсозлик маданияти ҳақида ҳикоя қилувчи махсус археология музейи ташкил этилди. 1983 йилда ташкил топган бу қишлоқ музейи материаллари кейинчалик Термиз шаҳрида очилган

Археология музейи экспозициясидан жой олди. Оққўрғон археология музейи ҳозир ҳам кенг жамоатчиликнинг эътиборидан тушгани йўқ.

Қадимги шаҳарсозлик маданияти ва илк давлатчилик масалалари

Ўтган асрнинг 70 йиллардаёқ А.Асқаров Ўзбекистонда урбанизация жараёни анъанавий қарашлардан фаркли ўлароқ анча эрта бошланганини каттиқ ҳимоя қилди. Чунки, Европацентризм назария тарафдорлари яқингача Ўрта Осиёнинг илк шаҳарсозлик маданияти ва давлатчилигининг маҳаллий илдизлари бўлмаган, бу юртга юксак маданиятли давлатчиликни Эрон Аҳоманийлари ва Македонияли Искандар босқини даврида келтирилган маданиятлар қоришмасидан иборат [6], деган тарихий ҳақиқатга зид тасаввурни туғдириб келдилар.

Илк шаҳарларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичларини ўрганишда А. Асқаровнинг Сополлитепа, Жарқўтон [7], Бўстон, Кучуктепа каби ёдгорликларда олиб борган қазилма ишлари алоҳида аҳамият касб этади. Сополлитепада шаҳар маданиятини дастлабки белгилари кузатилган бўлса, Жарқўтонда илк шаҳарнинг барча элементлари мавжуд эди, яъни бундан 3,5 минг йил олдинги шаҳар маданияти билан боғлиқ оташпарастлик ибодатхонаси, шаҳар ҳокимининг саройи, мудофаа девори билан ўралган «Арк» қолдиқлари қазиб очилди. Ўзбекистонда илк шаҳарларнинг пайдо бўлиши тарихи роса минг йилга қадимийлаштирилди, яъни илк шаҳар санаси милoddан аввалги II минг йиллик ўрталари билан белгиланди.

А. Асқаров илк шаҳарларни пайдо бўлиши ва ривожланиши борасидаги туркум кашфиётлари [8] учун гуруҳ илмий раҳбари сифатида 1985 йилда Ўзбекистон Республикасининг Абу Райҳон Беруний номидаги Давлат мукофотида сазовор бўлди. 1984 йилда Ўзбекистон Фанлар Академиясининг мухбир аъзоси ва 1987 йили эса Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси қилиб сайланди.

Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистонда академик А. Асқаров изланишлари туфайли қўлга киритилган бирламчи археологик манбалар, шунингдек археологлар жамоаси томонидан Ўрта Осиё ҳудудларида олиб борилган кенг қўламли изланишлар ва уларнинг илмий таҳлили асосида муаллиф қуйидаги илмий хулосаларга келади.

А. Илк шаҳарсозлик маданияти масаласида: А. Асқаров Ўзбекистонда илк шаҳарсозлик маданиятини ўрганишда Сополлитепа, Жарқўтон, Кучуктепа каби қатор бронза дари ёдгорликларида кенг қўламли археологик қазилмалар олиб бориб, қўлга киритилган бой материаллар илмий таҳлили асосида Ўзбекистон тарихини янги ғоялар ва муҳим хулосалар билан бойитди:

1) Ўзбекистон Республикасининг жанубий вилоятларида мил. авв. II минг йилликнинг биринчи ярми давомида қадимги шарқ цивилизациясига хос тарихий шароитда юксак ривожланган илк шаҳар маданияти таркиб топди. Ушбу қадимги шаҳар маданиятининг иктисодий, ижтимоий ва этномаданий асослари Сурхондарё вилоятининг Шеробод воҳасида қад кўтарган ноёб археологик ёдгорликлар – Сополлитепа ва Жарқўтон мисолида ўрганилди.

2) Агар Сополлитепа ўзининг қадимги шаҳарсозлик маданиятига хос барча аломатлари билан протошаҳар, яъни Авестода тилга олинган “Вара” типидagi шаҳарни эслатса, Жарқўтон ёдгорлиги Ўзбекистон ҳудудида биринчи бор шаклланган том маънодаги қадимги шаҳар эди. Жарқўтон қадимги Шарқ шаҳарларидан таркиби жиҳатидан фарқ қилмайди.

3) У ёки бу ёдгорликни қадимги шаҳар деб аталиши учун қўйиладиган илмий талаблардан келиб чиқилганда ҳам Жарқўтон у талабларга тўлиқ жавоб бериши мумкин бўлган ноёб ёдгорликдир. Қадимги Шарқ шаҳарларига хос бўлган биринчи аломат – шаҳар майдонида Арки аёло ва шаҳристон таркиб топган бўлиши лозим бўлса, Жарқўтонда бу содир бўлган, яъни майдони 100 гектардан кам бўлмаган Жарқўтонни “Чимқўрғон” деб аталган 3 гектарли арки аёлоси ва унга туташиб кетган “шаҳристони” шаклланган.

Иккинчи аломат- ўтрок деҳқончилик маданияти аҳолиси зич жойлашган маскан атрофи мудофаа деворлари билан ўраб олинган бўлиши Сополлитепа ва Жарқўтонда ўзининг ёрқин ифодасини топган.

Учинчи аломат – шаҳар Арки қисмида монументал маҳобатли қасрни, яъни умумшаҳар жамоаси бошлиғининг қароргоҳини ташкил топиши Жарқўтонда ўз аксини топган.

Тўртинчи аломат – шаҳар майдонида барча учун баробар хизмат қилувчи бош саждагоҳ – диний мафкура маркази шаклланган бўлиши керак. Жарқўтонда шундай бош саждагоҳ

– маҳобатли монументал ибодатхона таркиб топган.

Бешинчи аломат – қадимги шаҳарда ҳунармандчиликнинг турли тармоқларини профессионал даражада таркиб топган бўлиши. Сополлитепа ва Жарқўтонда бу йўналиш юксак даражада ривожланган. Айниқса, бу ёдгорликларда кулолчилик, металлургия, тўқимачилик, амалий санъат, уй-жой қурилиши соҳлари бўйича ихтисосланиш жараёни профессионал даражада бўлганлиги яққол кўзга ташланади.

Олтинчидан, шаҳар ҳунармандчилик маҳсулотлари нафақат ички бозор, балки ташқи бозор учун ҳам кенг кўламда ишлаб чиқарилган [9]. Масалан, ушбу қадимги шаҳар маданиятига тегишли кулолчилик ва зеби-зийнат маҳсулотларини Ҳинд водийси ва узоқ Хитой ҳудудларигача кириб борганлиги ҳақида, Хитой ипак маҳсулотларини қадимги Бактрия ҳудудларига кириб борганлиги ҳақида гувоҳлик берувчи ашъвий далиллар мавжуд. Демак, бу ўша давр шаҳар аҳолиси таркиби ҳақида фараз қилишга ишора бўлиб, қадимги Жарқўтон шаҳар аҳолиси эркин деҳқон жамоалари – кашоварзлардан ташқари шаҳар ҳунар ва савдо аҳлидан иборат бўлган. Шаҳар ҳаёти нафақат диний, балки дунёвий жиҳатдан ташкил этилган бошқарув тизими асосида бошқарилган. Шаҳар ҳукмдорининг монументал қошонасининг Арки Аълода шаклланиши бунга далолатдир.

Б. Ўзбекистонда илк давлатчилик тизими масаласида:

1) Археологик ёдгорликлар ва уларнинг даврий кетма-кетликда таркиб топиш жараёнлар таҳлилига кўра, Ўрта Осиё, жумладан ўзбек давлатчилигининг тарихий илдизлари бронза даврига бориб тақалади.

2) Айнан шу даврда ерга ва чорвага эгалик қилишнинг хусусий шакли пайдо бўлади. Ерга хусусий эгалик қилиш моногмик жуфт оиланинг катта патриархал оила даражасига ўсиб чиқишидан бошланади. Айнан шу шароитда жамоа мулкчилигининг ижтимоий характери тагига зил кетиб, унинг ўрнини патриархал хусусий мулкчилик эгаллайди. Ерга ва чорвага хусусий эгалик қилишнинг пайдо бўлиши давлатчиликнинг келиб чиқишига олиб келади. Давлатчиликнинг дастлабки, илк куртаклари катта патриархал оилалардан бошланиб, уларнинг мужассамлаштирган қишлоқ жамоалари – вислар даражасидаги кўриниши илк давлатчиликнинг тарихий илдизларини ташкил этади.

3) Авесто қадҳудотлари, яъни виспатилар давлатчиликнинг илк куртаги бўлса, Авесто жамиятининг занту босқичида, вислардан ташкил топган илк шаҳар шаҳар – давлатчилигининг асосини ташкил этган. Шаҳар-давлат амалда бир неча микровоҳа доирасидаги висларни диний ва сиёсий жиҳатдан бирлаштирган воҳа давлатчилигининг бош шаҳри, сиёсий ва диний қароргоҳидир. Масалан, Жарқўтонни шу мақомда таҳлил этиш мумкин. Демак, Жарқўтон нафақат шаҳар - давлат, балки Шеробод воҳаси доирасидаги воҳа давлатчилигининг диний бошқарув маркази ҳамдир. Ўзбек давлатчилигининг бу босқичида диний-илоҳий қудрат катта нуфузга эга бўлиб, маҳкамачилик ишлари шаҳар бош ибодатхонаси қошида мужассамлашган. Шунинг учун ҳам илк давлатларнинг бош ибодатхоналари монументал характерда бўлиб, пойтахт-шаҳарнинг Бош Оташгоҳи ибодатхона комплексини ташкил этган. Бу ўзбек илк давлатчилигининг иккинчи бўғинидир.

4) Давлатчиликнинг учинчи бўғини илк темир даврига хос бўлиб, бу давр давлатчилиги маълум бир ҳудудий доирадаги шаҳар-давлатларнинг конфедерациясидан иборат. Ўрта Осиё мисолида бундай давлатлар туркумига “Катта Хоразм” ва “Қадимги Бактрия подшолиги”ни киритиш мумкин. Уларнинг бошқарув тизими мутлақо демократик принциплар асосида қурилган. Диний, сиёсий ва ҳарбий жиҳатдан бошқарув кавийлар қўлида мужассамлашган. Бу даврга хос давлатчилик нафақат жанубий Ўзбекистонда юз берди, балки бу жараён Жанубий ва Марказий Суғд ҳудудларигача кириб боради. Бу ҳақда Даратепа, Узунқир, Сангиртепа, Кўктепа, Афросиёб, Лолазор каби ёдгорликлар гувоҳлик беради.

Урбанистик жараёнлар илк темир даврнинг ўрта босқичидан (мил.авв. VI-V асрлар) Ғарбий Суғдга (Бухоро воҳаси) ва Хоразм воҳасига кириб боради. Айнан шу кезларда Амударёнинг қуйи ҳавзаларида Аҳоманийлардан мустақил “Қадимги Хоразм” давлати ташкил топади. Унга хос моддий маданият обидалари Кўзалиқир, Қалъалиқир, Хумбузтепа, Дингилжа, Хозарасп, Қўйқирилган қала каби ёдгорликлар мисолида ўрганилган.

5) Давлатчиликнинг тўртинчи бўғини антик даврига хос бўлиб, бу даврда Ўрта Осиёнинг жанубида Юнон-Бактрия ва Кушонлар салтанати таркиб топади, минтақанинг шимолий ва шимолий-шарқида эса Қанғ давлати ва Довон (Дайюан) подшолиги ташкил топади. Уларнинг бошқарув тизими бир хил эмас эди. Қанғ ва Довон подшоликлари шаҳар-давлат

ва занту мақомидаги илк давлатчиликнинг конфедератив уюшиши асосида қурилиб, давлат бошқарув тизимида анъанавий демократик принциплар давом этади, диний-илоҳий қудрат катта нуфузга эга, давлат бошлиғининг ҳуқуқи оксоқоллар кенгаши олдида чекланган эди.

Юнон-Бактрия ва Кушонлар салтанатида эса давлат бошқарувида яқка ҳокимлик принципи устувор бўлиб, мамлакат сиёсий ҳаётида ҳарбий ҳукмдорлик мавқеи диний-илоҳий қудрат ҳомийлигида бўлган. Унинг инъикоси ҳар икки давлатнинг танга пулларида ўз аксини топган. Агар Юнон-Бактрия давлати эллинизм анъаналари асосида ривожланган бўлса, Кушонлар салтанати унинг мақбул бошқарув жиҳатларини ўзига сингдириб, маҳаллий анъаналар асосида ривожланиш йўлидан борган. Бу ҳақда Кушонлар подшоҳи Канишка ислоҳотлари гувоҳлик беради.

6) Давлатчиликнинг бешинчи бўғини илк ўрта асрлар даврига хос бўлиб, уни шимолий Бактрияда Чоғаниён, Термизшоҳ ва Гуфтан ҳокимликлари, Марказий ва Жанубий Суғдда рустак доирасида шаклланган ихридлик ва ихшидликлар, Ғарбий Суғдда таркиб топган бухорхудодалар, Чочда чоч маликлари, Уструшонада афшинликлар, Илоқда деҳқонзодалар, қадимги Фарғонада ташкил топган ихшидликлар мисолида тасаввур этиш мумкин.

7) Давлатчиликнинг олтинчи бўғини бутун бир водий доирасида қатор туман, рустак, афшин, малик, худот, аслзода деҳқон мулклари асосида таркиб топган тарихий вилоятлар давлатчилигидир. Улар тарихда бизга Суғдиёна, Бактрия, Марғиёна, Парфиёна, Хоразм, Фрагана, Чоч, Уструшона каби этногеографик топонимлар тимсолида маълум. Бу олти босқич давлатчилигининг иқтисодий хўжалик асосини савдо-сотиқ, ўтроқ деҳқончилик ва сертармоқли хунармандчилик ташкил этган.

Агар давлатчиликнинг бешинчи бўғини илк ўрта асрларга хос туман-рустак доирасидаги давлатчилик бўлса, унинг олтинчи бўғини тарихий-маданий вилоятлар давлатчилиги, туб маънодаги илк феодализм давлатчилигидир. Бу давр давлатчилигининг иқтисодий асосини натурал хўжалик ташкил этади.

8) Давлатчиликнинг еттинчи бўғини ривожланган ўрта асрлар даврига хос бўлиб, бу даврда тарихий-маданий вилоятларни ижтимоий-иқтисодий, этномаданий ва ҳарбий-сиёсий жиҳатдан бирлаштирган марказлашган феодализм даври давлатчилигидир. Бу босқич давлатчилигининг этник асоси одатда кўп компонентли бўлиб, унинг иқтисодий негизини асосан савдо-сотиқ ва натурал хўжалик ташкил этади. Дастлаб, Ўрта Осиё ҳудудий доирасида таркиб топган шундай марказлашган феодал давлатлар – Сомонийлар, Қорахонийлар, Салжуқийлар, Ғазнавийлар ва Хоразмшоҳлар давлати эди.

Ўрта Осиё давлатчилигининг бу бўғини ягона этномаданий бирликлар асосида шаклланмаган. Улар этник жиҳатдан кўп компонентли сулолавий феодал давлатлар бўлиб, улар тепасида яқка ҳокимликка асосланган бюрократик тоталитар бошқарув тизими ҳукмрон эди.

Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи масалалари

Тарихимиздаги энг муҳим, нозик ва илмий ечимини кутаётган масалалардан бири – бу ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихи муаммосидир. Бу муаммо узоқ вақтлардан бери кўплаб соҳа мутахассислари томонидан ўрганилиб келинмоқда. Аммо, бу масалага қизиқиш кейинги 20-30 йил ичида тўпланган археологик ва антропологик материалларни ортиши ва айниқса Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг янада кучайди. Академик А.Асқаров ўз тадқиқотларида, бу муаммони ўрганишда иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва генетик-популяция соҳаларини чуқур тадқиқ этиш зарур замон талаби эканлигинини асосий вазифа қилиб қўйди. Аҳмадали Асқаров ўзбек халқининг этник асоси икки илдизли, яъни маҳаллий, туб жойли туркий ва эроний этник гуруҳларнинг узоқ асрлар давомида аралашиб, ўзаро табиий қоришиб кетиши натижасида таркиб топган этнослардан иборат. Уларнинг тарихий илдизлари неолит даврига бориб тақалади. Бу тарихий илдизнинг бирини этник асоси прототурк аждодларга бориб тақалса, иккинчиси протоэроний тил соҳиблари бўлган. Аммо улар, неолит даврида бир-бирлари билан қоришмаган. Уларнинг илк бор қоришуви бронза даврида юз берди [10], деган хулосага келади. Бундай хулоса асосида биринчи навбатда археологик, антропологик материаллар ва ёзма манбалар ётади.

Халқларни келиб чиқиши масаласида, у қатъий туриб ҳимоя қилаётган илмий концепция - ҳар бир халқнинг келиб чиқиш тарихи уч босқичдан иборат эканлиги кўрсатиб беришдан

иборат. Биринчи босқич муайян халқнинг шаклланиш жараёни, яъни унинг этногенез тарихи, иккинчи босқич унинг этник тарихи ва учинчи босқич миллат тарихидан иборат эканлиги масаласидир. Халқ тарихининг этногенез қисми унинг элат, халқ бўлиб шаклланишига қадар давом этган тарихдан иборат. Этногенез якунида этносга хос барча этник белгилар ва омиллар мужассамлашган бўлади.

Фанда этносни уюштирувчи зарурий ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий омиллар ва этник белгилар мавжуд. Улар этногенезнинг ажралмас бўлаклари бўлмиш ҳудудий бирлик, ижтимоий-иқтисодий ҳўжалик бирлиги, этно-маданий бирлик, тил бирлиги, этник ном бирлиги, ўзликни англаш бирлиги ва ниҳоят этно-сиёсий бирлик, яъни сиёсий давлат уюшмаси бўлиб, қачонким уларнинг барчаси содир бўлгандагина этнос-халқ шаклланиши ўз ниҳоясига етади [11].

Этнос шакллангач, - дейди Аҳмадали Аскарров, - халқнинг этник тарихи бошланади. Этник тарих эса феодал жамиятининг ижтимоий маҳсулидир. У ҳам халқ этногенези каби узоқ давом этадиган этнотарихий жараён бўлиб, қачонким жамият капиталистик ишлаб чиқариш муносабатларига ўтгач, этник тарих (халқ тарихи) ўзининг миллат босқичига ўта бошлайди. Шунинг учун миллат капиталистик жамиятнинг ижтимоий маҳсулидир, деган принципга асосланади.

Маълумки, Ўрта Осиё қадимдан ўтроқ деҳқончилик маданияти ўчоғи ҳисобланган. Бу ерда азал-азалдан Турон халқларининг (айниқса, ўзбек ва тожик халқлари) бобоқолонлари ёнма-ён, қон-қардош бўлиб яшаганлар. Улар ижтимоий-иқтисодий ва маданий жараёнда деярли бир вақтда халқ, элат сифатида шаклланган [12].

Археолого-этнографик ва ёзма манбаларга кўра милоддан аввалги VIII-VII асрлардан эътиборан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаган аҳоли ўзлари истиқомат қилган воҳалар номи билан Сўғдиёнада-сўғдийлар, қадимги Бактрияда - бохтарлар, мил. аввалги VI асрдан қадимги Хоразмда - хоразмийлар, мил. аввалги IV-III асрлардан қадимги Фарғонада-фарғаналиклар, қадимги Чочда - чочликлар, атрофдаги даштлар аҳолиси саклар деб аталган. Улар ҳозирги Туркистон халқларининг элат сифатида шаклланишида асосий этник қатламни ташкил этганлар. Улар то халқ бўлиб шаклланишига қадар узоқ тарихий жараёни босиб ўтганлар. Ана шу тарихий жараёнлар давомида ҳозирги ўзбеклар ва воҳа тожикларига хос тип- «Ўрта Осиё икки дарё оралиғи типи» шаклланган. Бу ирқий тип антропологик маълумотларга кўра, неолит ва бронза даври материалларида учрамайди. Профессор Т.К. Ходжайов ҳулосасига кўра, бу тип фақатгина милоддан аввалги аср охирилари ва милодий аср бошларида Сирдарёнинг ўрта ва қуйи ҳавзаларида шаклланади [13].

Аҳмадали Аскарров дастлаб ишни ўзбек халқининг этногенез ва этник тарихини маълум изчил хронологик даврлаштиришдан бошлади. Унинг кейинги йилларда олиб борган тадқиқотларида ўзбек этногенезининг бошланиши бронза давридан бошланади [14], деган ғояни ўртага ташлади. Шу муносабат билан муаллиф қатор илмий мақолаларини ўзбек этногенези ва этник тарихини назарий ва методологик масалаларига бағишлади [15]. Туркий этнос бу заминда жуда қадимдан мавжуд эканлигини (неолит даври) илмий асослади. Ўзбек халқи туб жойли турк-сўғдий этномаданий майдонда шаклланишини исботлаб берди. Ўзбек халқининг шаклланиш босқичларини ишлаб чиқди. Унинг биринчи босқичи сўнгги бронза даври билан боғлиқ бўлса, иккинчи босқич антик давр этногенетик жараёнлари билан характерланади, учинчи босқич хионийлар, кидарийлар ва эфталлийлар билан боғлиқ эканлигини таъкидлайди. Айни вақтда ўзбек халқининг иккинчи, учинчи босқичлари археологик материаллар таҳлилига кўра “Қовунчи маданияти”нинг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ эканлигини илмий асослайди [16]. Туркий ва сўғдий тилли қабила ва элатларнинг қоришуви асосида қанғар элатининг таркиб топиши ҳақидаги таниқли этнолог К. Шониёзов ҳулосаларини ривожлантиради. Қовунчи маданиятининг таъсири милодий эранинг II-III асрларидан Фарғона водийсининг шимолий ҳудудларига, Сўғдиёнанинг марказий районларига, кейинроқ IV-V асрларда Бухоро, ҳатто Сурхондарё ҳудудларигача кириб борганлиги қайд этилади.

А. Аскарровнинг этник тарих соҳасидаги муҳим ҳулосаларидан бири прототурк этник қатламни протоэроний тилли этник қатлам билан автохтон, азалдан ёнма-ён яшаб келган этник бирлик эканлиги ҳақидаги ғоясидир. Узоқ вақт фанда туркий тилли халқларни ҳозирда яшаб турган она-ватанларига Олтой томондан кўчиб келган, деган мавҳум

фикр бор эди. Бу ғояни акси ўлароқ, А. Асқаров илмий изланишларида антропологик ва археологик материалларга асосланиб, Авесто турлари аслида ўз тарихий илдизларига кўра, прототуркийлар бўлганлигини асослайди.

Ўзбек этногенезининг тўртинчи босқичи А.Асқаров изланишларига кўра, VI асрнинг II ярмидан бошланади, яъни Ўрта Осиё ҳудудларида Турк ҳоконлиги ҳукмронлигининг ўрнатилишидан бошланади. Ўрта Осиё сарҳадларини Турк Ҳоконлиги тасарруфига ўтиши туркийлашиш жараёнини тезлаштиради, туркий ва суғдий забон элатларни бир-бирлари билан аралашиб кетиши жараёни кучайди. Минтақа Араб халифалиги тасарруфига ўтгач, туркий қавмларнинг чорвадор тоифасини ўтроқлашиш жараёни янада жадаллашди. Ўрта Осиёнинг шимолий, шимоли-шарқий районларида туркий жой номларининг янада кўпайиши кузатилади.

Маълумки, IX асрнинг 40-йилларида Карлуклар давлати Мовароуннаҳр шаркида ташкил топади. X аср ўрталарида у Қорахонийлар давлатига айланади. Шундай қилиб, Мовароуннаҳрнинг шимоли-шаркида Қорахонийлар давлати ҳудудий доирасида туркий этник қатламнинг ўтроқлашиш жараёни жадал кечади, унга хос моддий маданият, туркий тил ва аҳолининг жисмоний тузилишида умумийлик (ўхшашлик) каби этник белгилар, айниқса ўзликни англаш руҳияти шаклланади. Қорахонийлар давлати сиёсий доирасида Мовароуннаҳр турклари билан бирлашиш ғоялари кўтарилади. Ўша кезларда иқтисодий ва этномаданий жиҳатдан қудратли бўлган Сомонийлар давлатида туркий ҳарбий кучлар, турк саркардалари қўлида эди. Мовароуннаҳр туркий муҳитига таянган Қорахонийлар давлатининг ҳарбий кўшини X аср охирларида Мовароуннаҳр сарҳадларига кириб келади. Ўзбек этногенезининг чуқур билимдони А.Ю. Якубовскийнинг таъкидлашича, Мовароуннаҳрда бирор қишлоқ ва шаҳар қолмадики, улар кириб бормаган жойлар бўлса [17]. Айнан шу даврдан бошлаб ўзбек этногенезининг бешинчи босқичи бошланиб, Ғарбий Қорахонийлар давлати доирасида ўзбек элати халқ сифатида узил-кесил шаклланади. Ўзбек халқи узил-кесил шакллангач, энди унинг этник тарихи бошланади [18].

Академик Аҳмадали Асқаровнинг этногенез масаласида илгари сураётган ғоялари, баъзи бир олимлар қарашларидан кескин фарқ қилиб, ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихини қўшни тожик, қирғиз, туркманлар тарихи билан бир бутунликда, яхлит ҳолда ўрганиш муҳимлигини таъкидлайди. «Марказий Осиё халқларининг келиб чиқиш илдизи, ўқ томири битта. Агар у халқларни забардаст бир мевали дарахтга ўхшатсак, ўша дарахтнинг танаси, ўқ илдизи сак-массагет, суғдий, хоразмий, бохтар, чочлик ва парғаналик эди. Ана шу тананинг бир пайванд шохи тожик бўлса, иккинчи пайванд шохи ўзбек бўлди. Ўша дарахтни учинчи пайванд шохи туркман бўлса, унинг тўртинчи пайванд шохи қирғиз эди. Бешинчи пайванд шохи козоқ бўлса, у дарахтнинг яна бир пайванд шохи қорақалпоқ халқи эди. Демак, Ўрта Осиё ҳудудида қадимдан яшаган туркий ва эроний тилли халқларнинг илдизи бирдир» [19].

Этногенез масалалари борасидаги комплекс тадқиқотлар давом этмоқда. Таъкидлаш жоизки, Аҳмадали Асқаров этнос тарихининг назарий ва илмий-методологик масалаларига бағишланган услубий мақолаларида «халқ» ва «миллат», улар ўртасидаги фарқларга алоҳида эътибор қаратади. Бу ҳақда ҳозиргача фанда аниқ тасаввур йўқлигини таъкидлайди ва ушбу масалада ўзининг аниқ фикр-мулоҳазаларини баён этади. Ниҳоят, мана шу масалалар юзасидан яна бир янги, фундаментал монографик тадқиқотни якунлаб, “Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи” номи остида 2015 йилда чоп эттирди.

Археологик манбалар - долзарб тарихий муаммолар ечими хизматида

Кенг кўламли археологик қазилмалар, стратиграфик шурфлар қазилари ва ёдгорлик микротопографиясини ўрганиш натижасида тўпланган артефактлар қадимги тарихни ўрганишда бирламчи манба бўлсада, аммо улардан тарихий ҳулосалар чиқаришда ҳамма археологлар ҳам тавсифчи тадқиқотчидан таҳлилчи тарихчи даражасига кўтарила олмайди. Одатда археолог артефактларни маданий қатламларда учраш ҳолатига эътибор беради, уларни тавсифлайди, классификация қилади, киёсий параллеллар қидириб, асосий эътиборни ёдгорлик ёшини аниқлашга қаратади. Бироқ, археология ва антропология, этнография ва топонимика, этнология ва тарихий лингвистика, нумизматика ва геральдика каби фан йўналишлари ҳам мавжудки, уларнинг материаллари таҳлили ва талқинисиз

илмий тарихни тиклаб бўлмайди. Бу масалада А.Ю. Якубовский, С.П. Толстов, Я.Ф. Гуломов, М.П. Грязнов, В.М. Массон каби фан дарғаларининг Ўрта Осиё халқлари қадимги тарихи учун хизмати бекиёсдир.

Масалан, А.Ю. Якубовскийнинг ўрта асрлар даври археологик обидаларининг тарихий топографияси ҳамда археологик ва ёзма манбалар таҳлили асосида ўзбек халқининг этногенези масаласида, унинг икки тарихий илдизи ҳақида ўртага ташлаган тарихий хулосалари ҳозиргача ўз илмий аҳамиятини йўқотмаган. С.П. Толстовнинг қадимги Хоразм воҳасида олиб борган кенг кўламли комплекс характердаги изланишлари Ўрта Осиё халқлари қадимги тарихининг даврлаштиришда, археологик артефактларни қадимги ва ўрта асрлар даври тарихининг тиклашда бирламчи манба сифатида фойдаланиб, улардан чиқарган қатор тарихий ғоялари фундаментал характерга эга. Я.Ф. Гуломов ёзма манбалар, этнографик ва археологик материалларнинг қиёсий тарихий таҳлили асосида қадимги Хоразмнинг суғориш тарихини яратди. Унинг бу фундаментал асари Ўрта Осиё минтақасида деҳқончилик маданиятининг келиб чиқиш илдизлари ҳақида намунавий фундаментал асар сифатида ҳозиргача ўзининг илмий-услубий ва назарий эталон ролини йўқотмаган. В.М. Массон ва унинг издошлари олиб борган кенг кўламли археологик тадқиқотлар ва уларнинг тарихий талқини туфайли Ўрта Осиёда ўтроқ деҳқончилик маданияти, қадимги шаҳарсозлик маданияти ва унинг тарихий илдизлари ҳақидаги илмий хулосалари минтақа ўтмиш тарихини сохталаштиришга қаратилган евроцентриқ қарашларни пучга чиқарди [20]. М.П. Грязнов археологик ёдгорликларни илмий ўрганишда тенгги йўқ услубчи олим. Унинг объектларни қазिश вақтидаги ўзига хос илмий изланишлари археологик артефактлардан қандай қилиб тарихий хулосалар чиқаришга йўналтиради.

Бу фан дарғаларининг илмий мактабларида тобланган Аҳмадали Асқаров улар йўлидан борди ва оддий археологдан археологик манбаларни тилга кирита оладиган, улардан тарихий хулосалар чиқаришда устозлардан кам бўлмаган етук тарихчи даражасига кўтарила олди. А.Асқаров археологик манбаларни долзарб тарихий муаммолар илмий ечимини топишда, оригинал янги ғояларни кўтаришда фаол бўлди. Кези келганда археологик артефактларга асосланиб, муаммовий масалаларга аниқликлар киритди, уларни ривожлантирди ва баъзида етарли материалларсиз ўртага ташланган фаразларга танқидий ёндашди ва ўз қарашларини илмий жасорат кўрсатиб, китобхонга айта олди. Масалан, хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши ҳақида, илк давлатчиликнинг ижтимоий-иқтисодий асослари ҳақида, орийлар масаласида, уларнинг дастлабки этник асоси ва тили масаласида, ўзбек халқи, умуман минтақа туркий элатларининг автохтон асослари ҳақида, “Қатта Хоразм” ва “Қадимги Хоразм”, уларнинг этногеографик ҳудудий доираси ҳақида, қадимги Хоразм цивилизациясининг тарихий илдизлари ҳақида ва яна қатор бошқа масалаларда мавжуд тасаввурлардан фарқли ўлароқ, ўз қарашларини моддий ва ёзма манбаларнинг янгича талқини ва таҳлили асосида дадил ўртага ташлади. Унинг бу чиқишлари археологик манбаларни долзарб тарихий муаммолар илмий ечимига йўналтира оладиган етук тадқиқотчи эканлигидан далолат беради.

Археология фанининг илмий-услубий ва назарий масалалари

Қадимги тарихимизнинг ўрганиш бобидаги мураккаб масалаларни ечилиши кўп жиҳатдан археологик қазилмалардаги қўлланиладиган услубиётга ва назарий йўлланмаларга боғлиқ. Аҳмадали Асқаров ўз илмий-иждоий фаолиятида илғор, замонавий илмий-услубий ёндашишлардан фойдаланишга интилиб, уларни ўзи ўрганаётган ёдгорликларда фойдаланишга ҳаракат қилди ва уларда тадбиқ этди. Бунинг мисоли сифатида Сополли ва Жарқўтон ёдгорликларида олиб борилган қазилма пайтида ва лаборатория шароитида фойдаланилган табиий ва аниқ фанлар услубларини келтириш мумкин. Умуман, 1969 йиллардан Аҳмадали Асқаров раҳбарлигида фаолият кўрсатаётган Сурхондарё комплекс археологик экспедицияси турар-жойларнинг меъморий қолдиқларини, қадимий қабрларни кавлаб очиш бўйича мукаммал ўз услубини ишлаб чиқди. Бу услубий йўллардан ҳозирда ҳам, келажакда ҳам кўплаб археологлар дастурамал сифатида фойдаланадилар.

Тадқиқотчининг умумтарихий ва маданий-ижтимоий соҳалар бўйича қилган назарий ишлари таҳсинга сазовардир. Айниқса дастлабки шаҳарлар ва урбанизация жараёнлари назарий асосларини ишлаб чиқилганини эслатиб ўтиш ўринлидир. Археологик

материалларни жалб этиш асосида илк шаҳарларни «моделлаштириш» ва бу асосда тарихий жараёни тиклаш борасида маълум натижаларга эришилди. Сополлитепа учун археологик ва этнографик материаллар асосида (ёдгорлик майдони, мудофаа деворлари, ҳунармандчилик ривожини солиштириб) ёдгорликнинг ҳар бир тарихий давридаги аҳоли сони, уни яшаш жойига нисбатан зичлиги, аҳолига кетган озиқ-овқат (бугдой) миқдори ҳисоблаб чиқилди.

Бу маълумотлар бошқа бир катта ёдгорлик Жарқўтонда тўлдирилди, шаҳар маданиятини кейинги ривожини ўрганиш чуқурлаштирилди. Сополли-Жарқўтон шаҳар маданиятининг босқичма-босқич ривожланишини, кичик бир ҳудуддан катта воҳаларга ёйилишини бой археологик материаллар асосида назарий жиҳатдан ишлаб чиқилди ва муаллиф ҳамкасблари билан ҳамкорликда археологиянинг назарий услуби бўйича махсус монография чоп этди [21].

Орийлар муаммоси ва унинг археологик-тарихий таҳлили масалалари

Академик Аҳмадали Аскаронинг мустақиллигимиз муносабати билан тарихимиз сар чашмасига қўл ура бошлаган яна бир муаммоларидан бири орийлар масаласидир. Дарҳақиқат, совет даври тарихшунослигида қадимги ҳинд ва эроний қабилаларнинг муқаддас китоблари-«Ригведа» ва «Авесто»да орийларнинг илк ватани-Арьянам вайжа бўлиб, у чорва ва яйловларга бой ўлка сифатида таърифланади. «Ригведа» ва «Авесто» тилининг баъзи бир жиҳатлари ҳозирги замон Европа халқлари тили билан монанд эканлиги қайд қилиниб, орийлар Марказий ва Шарқий Европадан Ўрта Осиё ва Кавказ орқали Эрон ва шимолий Ҳиндистон ҳудудларига бориб қолган ва ўз навбатида маҳаллий аҳоли тилини эронийлаштирган. Орийларнинг шимолдан жанубга миграциясини эроншунос лингвистлар Авесто ва Веда ривоятларига таяниб, мил. авв. II минг йиллик ўрталарида юз берди, деган концептуал фаразни кўтариб чиқади. Демак, қадимги эроний қабилаларнинг аجدодлари Евроосиё дашт минтақаларининг азалий аҳолиси бўлиб, қадимги эроний тил жанубий минтақаларга ана шу юртлардан тарқалган, яъни ҳинду-эрон орийларининг маҳаллий аҳоли билан қоришуви асосида маҳаллий аҳоли орийлар тилини ўзлаштириб, минтақада эроний тиллар шаклланади, деган тушунчалар ҳукмронлик қилиб келди. Мана шу ғоя Ўзбекистонда, ҳатто бугунги мустақиллик даврида чоп этилган айрим адабиётларда ўз аксини топишда давом этмокда [22].

А. Аскарон юқорида келтирилган тушунчалар ҳақида ўз қарашларини баён этар экан, амалда шундай бўлганми? Наҳотки, Евроосиё дашт минтақалари аҳолисининг «Ригведа» ва «Авесто» замонасидаги моддий маданияти, турмуш тарзи, антропологик типи бир-бирларига яқин, кўп жиҳатдан ўхшаш бўлсада, ушбу минтақанинг таркибий қисми бўлган Тоғли Олтойда яшаган чорвадор жамоалар туркийда, унинг теvarак-атроф ҳудудларда яшаганлари эса эронзабон бўлса, деган мулоҳазаларга бориб, моддий ва ёзма манбалар асосида қатор илмий мақолалар эълон қилди ва янги ғояни ўртага ташлади [23].

А. Аскарон қадимги Хитой ёзма манбаларини бой археологик материаллар билан қиёсий солиштириш ва уларни илмий таҳлил қилиш натижасида қуйидаги хулосага келди: орийлар Евроосиё чўл ва дашт минтақалари чорвадор қабилаларининг иқтисодий юксалишидаги кўчманчилик ҳаёт босқичининг ижтимоий маҳсули, уларнинг ташаббускор ва тадбиркор жангавор катлами, туғилиб келаётган дастлабки синфий жамиятнинг аслзодалар табақасидир. Улар тарихий тилшунослик ва археологик тадқиқотларга кўра, аслида эроний тил соҳиблари эмас, балки қадимги Хитой кичик подшоликлари «ши»ларининг йилномалари таҳлиliga кўра прототуркийда сўзлашганлар. Уларнинг милoddан аввалги II минг йилликнинг ўрталаридан ҳаёт тақозасига кўра жанубий ўлкаларга, айниқса Ўрта Осиё минтақаларига оммавий равишда кириб келганликлари археологик материалларда ҳам кузатилади. Улар кенг қўламда тарқалган ва доимий кириб келиб ўрнашиб қолган ҳудудларда (Жанубий Туронда) илк ўрта асрларга келиб турк-суғдий ижтимоий этномаданий майдон таркиб топди. Натижада, бу тарихий майдон доирасида ўзбек ва тожик халқлари шаклланди [24]. Эрон, Афғонистон, Покистон ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудларига орийларнинг кириб бориши археологик материалларда яхши кузатилмасада, баъзи бир олимлар (С.П. Толстов, М.А. Итина) ҳинд водийси цивилизациясининг ҳалокатини орийларнинг ҳужуми билан асослашга уринадилар. Бошқа гуруҳ олимлари эса (Г.М. Бонгард-Левин, Г.Ф. Ильин)

Хараппа цивилизацияси ҳалокати билан орийларнинг ҳинд водийсига кириб келиш вақти тўғри келмаслигини таъкидлайдилар. Бизнингча, милoddан аввалги II минг йилликнинг иккинчи ярми давомида орийларнинг қайси бир бўлаги Эрон, Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудларига кириб борган. Буни қадимги ёзма манбалар - Ригведа ва Авесто ҳам тасдиқлайди. Аммо, орийлар на Ҳиндистон, на Шарқий Хуросон ва Эроннинг маҳаллий аҳолиси тилини ўзгартириб юбора олмаган. Аксинча, Жанубий Эрон-Парсда маҳаллий асосда таркиб топган қадимги форс тили орийларнинг маҳаллий жамоалари устидан ўрнатган ҳукмронлик сиёсати туфайли ўсиб, ривожланиб борган ва унинг географик доираси кенгайишига кейинги тарихий жараёнлар кенг имкониятлар яратган. Шундай қилиб, Аҳмадали Асқаров: “Ариана учун эроний тил ташқаридан кириб келмади, аксинча ўзга юртнинг истилочилари тили маҳаллий аҳоли тили томонидан ассимиляция қилинди” [25], деган янги ғояни ўртага ташлайди.

Археологик манбалар асосида илк зардуштийлик тарихи масалалари Фан оламида биринчи жаҳон дини зардуштийликни пайғамбар Зардушт номи ва фаолияти билан боғлаш қабул қилинган. Зардушт ёзма манбаларга кўра тарихий шахс бўлиб, у милoddан аввалги VII асрнинг иккинчи ярми - VI асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган, деган тасаввур мавжуд (В.В. Струве, М.М. Дьяконов, С.П. Толстов, И.М. Дьяконов, В.А.Лившиц ва бошқалар). Баъзан эса уни олимлар орасида милoddан аввалги I минг йиллик бошларида яшаган, деган тасаввурлар ҳам йўқ эмас (И. М. Стеблин-Каменский) [26]. Мэри Бойс эса Зардуштни милoddан аввалги II минг йилликнинг иккинчи ярмида ўтганлигига ишора қилади [27].

Авестошунос олимлар орасида зардуштийлик дини илк бор чорвадор жамоалар муҳитида пайдо бўлди, деган фикр ҳукмрон. Дарҳақиқат, XX асрнинг 60 йилларигача милoddан аввалги IX-VIII асрларга қадар ўтроқ жамоалар орасида зардуштийликка ишора қилувчи бирор археологик ёдгорлик на Эрон, на Турон заминда учратилмади. Бу ҳолат зардуштийликни милoddан аввалги I минг йилликдан қадимийлаштириш имкониятини бермай келди. Шунингдек, Ўрта Осиёдаги энг қадимги археологик комплекслар (мил.авв. V-IV аср) Қадимги Хоразмдан топилгани учун С.П. Толстов XX асрнинг 40 йилларидаёқ зардуштийликнинг илк ватани Хоразм заминидир, деган ғояни ўртага ташлади. Бу фикр ҳозиргача ҳам фанда ўз ўрнига эга. Аммо, XX асрнинг 70 йилларидан бошлаб Эрон ва Турон заминда бронза даврига оид шунчалар кўп илк зардуштийликдан гувоҳлик берувчи археологик объектлар очиб ўрганилдики, уларнинг илмий тахлили зардуштийликни илк ватани ва уни қайси жамоалар муҳитида дастлаб пайдо бўлганлиги масаласида янгича қараш ва ёндашувларни талаб этади.

Таъкидлаш жоизки, фан оламида дастлаб зардуштийлар маъбудаларига тоғ чўққиларида, булоқ сув бўйларида, очиқ майдонда илтижо қилишган. Кейинроқ, пайғамбар Зардуштнинг диний ислоҳларидан кейин, унинг ўғитлари асосида ёлғиз Илоҳ - эзгулик худоси Ахурамаздага сиғиниш қарор топгач, маҳсус ибодатхоналар қурилди, унинг дини расмийлашди, дейилади. Агар маҳобатли ибодатхоналар қурилишини Зардушт номи ва фаолияти билан боғлайдиган бўлсак, у ҳолда Зардушт анъанавий қарашларга кўра, милoddан аввалги I минг йилликнинг бошлари ёки унинг VII-VI асрларида эмас, балки, милoddан аввалги II минг йилликнинг ўрталарида яшаган бўлиб чиқади. Чунки, юқорида таъкидлаганимиздек, Қадимги Бактрия ва Марғиёнанинг монументал ибодатхоналари айнан шу даврга тегишлидир. Айнан шу даврда Қадимги Бактрия ва Марғиёна аҳолиси сунъий суғоришга асосланган ўтроқ деҳқончилик маданияти соҳиблари эди. Археологик изланишлар натижаларига кўра, пайғамбар Зардуштга қадар ҳам табиат унсурларига, масалан Жарқўтон ибодатхонаси мисолида Қуёшга атаб монументал ибодатхоналар қурилган. Шуниси аёнки, Аҳмадали Асқаров тадқиқотларида Қуёш худосига атаб қурилган Жарқўтон ибодатхонасида зардуштийлик динига ишора қилувчи 4 та табиат унсурининг рамзий белгилари (олов-алтарлар, сув-қудуқлар, ер-ибодатхона ҳовлисидаги тош йўлак, тоза ҳаво-айнан ибодатхона қурилган даврдан бошлаб ўликларни турар-жойлар майдонига кўмишни ман этилиши) ўз аксини топган. Жарқўтон ибодатхонаси қурилиши муносабати билан боғлиқ ҳолда жамоа аъзоларининг дафн маросимлари билан боғлиқ диний расмийчилик ибодатхона коҳинлари ва хизматчилари қўлида мужассамлашади [28].

А.Асқаров рисола ва мақолаларида олға сурган ғояларга кўра, зардуштийлик дини ўзининг илк элементларини фандаги мавжуд тасаввурларга кўра, дастлаб чорвадор аҳоли орасида намоён эта бошласада, аммо у биринчи жаҳон дини сифатида ўтроқ аҳоли

ўртасида, бронза даври жамоалари муҳитида шаклланди. Илк зардуштийлик унсурлари Қадимги Бактрия ва Марғиёна деҳқон жамоаларидан бизгача етиб келган моддий маданият ёдгорликларида ўз аксини яхши топган.

Академик А.Асқаровнинг ижтимоий ва илмий - педагогик фаолияти

Аҳмадали Асқаров бутун илмий фаолияти давомида академик Я.Ғ.Ғуломов археологик илмий мактабининг изчил давомчиси сифатида археолог кадрлар тайёрлаш ишига алоҳида эътибор бериб келди. Унинг шахсий ташаббуси билан Россиянинг Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск каби йирик марказларида ўнлаб Ўзбекистонлик ёш мутахассислар таҳсил олди. Уларни барчаси номзодлик ва докторлик диссертацияларини ёклаб қайтди. Шу кунларда уларнинг аксарияти Ўзбекистонда тарих ва археология фанига хизмат қилмоқдалар.

1960-1970 йилларда ва ундан олдин ҳам археология мутахассислиги бўйича Ўзбекистонда юқори малакали кадрлар – фан номзодлари ва докторлари тайёрлаш иши минтақада археологиядан махсус ҳимоя кенгаши йўқлигидан Москва ва Санкт-Петербург илмий марказлари билан боғлиқ эди. Бу ҳол юқори малакали кадрлар тайёрлашда кўп қийинчиликларни келтириб чиқарар эди. 1970 йилда Ўзбекистон Фанлар Академияси тизимида Самарқанда махсус Археология институти ташкил этилгач, маҳаллий кадрларга бўлган талаб яна ҳам ошди. Замон талаби билан ишлашга одатланган Аҳмадали Асқаров бу ҳолатни биринчилар қаторида пайқади ва унинг ташаббуси билан 1987 йили Самарқанд археология институти қошида номзодлик ҳимоя кенгаши ташкил этилди. Кейинроқ эса у минтақавий докторлик ҳимоя кенгашига айлантирилиб, унда Ўрта Осиё республикалари учун ўнлаб ёшларнинг археология мутахассислиги бўйича ҳимоялари уюштирилди.

Аҳмадали Асқаров жамоатчи олим, фан ютуқларининг толмас ташвиқотчиси ҳамдир. Ўзбекистон ФАнинг «Ўзбекистонда ижтимоий фанлар», «Фан ва турмуш» журналларида узоқ йиллар таҳририят аъзоси ва бош муҳаррир ўринбосари, Москвада чиқадиган «Российская археология» журнали таҳрир хайъати аъзоси бўлиб ишлади.

У Ўзбекистон ФА Археология институтининг директори сифатида бир неча бор халқ депутатлари Самарқанд шаҳар советининг 293, 327 ва 276 сайлов округлари бўйича депутати, 1990-1995 йилларда 259 Норинкапай сайлов округидан 12-чақириқ Республика Олий Совети депутати ҳамда Республикаси Олий совети таркибида “Фан, халқ таълими ва маданий меросни асраш кўмитаси” раиси этиб сайланди. Ўзбекистон Республикаси Самарқанд шаҳар Компартияси аъзоси, Ўзбекистон КП XXI съездига делегат ва Ўзбекистон КП Марказий Кўмитасига аъзо, XIX Бутуниттифоқ партия конференциясига делегат бўлиб сайланди.

А.Асқаров кейинги йилларда (2001-2011) Низомий номидаги ТДПУда профессор, «Ватан тарихи» кафедрасининг мудири бўлиб ишлади. Тарих факультети талабалари ва магистрлар учун “Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи”, “Ўзбекистон археологиясининг долзарб муаммолари”, магистрларга “Археология дала амалиёти, лаборатория тадқиқоти ва археологик материалларни илмий таҳлил этиш методикаси” бўйича махсус курсдан лекциялар ва семинар машғулотлари олиб борди.

Олий ўқув юртлари учун 2 та, ўрта мактаб 5-синфлари учун дарслик-қўлланма тайёрлаб чоп этди. Ушбу дарслик-қўлланма қорақолпоқ, рус, тожик, қирғиз ва туркман тилларига таржима қилиниб, кўп тиражда ўқувчиларга етказилди. Аҳмадали Асқаров сай-ҳаракатлари ва бевосита раҳбарлигида 1994 йилда «Ўзбекистон тарихи»дан ўрта мактабларнинг 6-9 синф ўқувчилари учун дарслик-қўлланмалар тайёрланиб, улар А.Асқаров таҳрири остида оммавий нусхада нашр этилди.

Аҳмадали Асқаров бағри кенг, талабчан, саҳий устозлардан ҳисобланади. Унинг бевосита илмий раҳбарлигида 20 та номзодлик диссертациялари ва 7 та докторлик иши муваффақиятли ҳимоя қилинди. Ҳозирги кунда унинг раҳбарлигида 5 та ёш мутахассислар таянч докторлик диссертацияларини яқунлаш арафасида туришибдилар.

А.Асқаров ўз илмий фаолияти давомида 60 дан ортиқ китобга, жумладан Археология институтида чоп этиладиган «Ўзбекистон моддий маданият тарихи»илмий тўпламининг 14 жилдига бош муҳаррирлик қилган. “Ўзбекистон археологияси” илмий журналининг таҳрир хайъат аъзоси, 50 дан ортиқ халқаро симпозиум ва конференцияларда

археологиянинг долзарб мавзулари бўйича чиқишлар қилган. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ЮНЕСКО бўлими томонидан нашр этилаётган олти жилдлик «Марказий Осиё цивилизацияси тарихи» муаллифларидан биридир. 1989-1991 йиллари ЮНЕСКО томонидан уюштирилган халқаро экспедициялар ишида актив қатнашди. 1991 йили эса «Буюк Ипак йўли - мулоқотлар йўли» халқаро экспедициясига Покистонлик таниқли археолог олим, профессор Аҳмад Дани билан биргаликда илмий раҳбари бўлиб хизмат қилди. 1986 йилда у Германия археология институтининг хорижий муҳбир аъзоси этиб сайланган.

Аҳмадали Асқаров халқлар ўртасидаги дўстлик, қардошлик ва маданий алоқаларнинг ривожланишига ҳам улкан ҳисса қўшиб келмоқда. Жумладан, 1991 йил баҳор ойида Алма-Ата шаҳрида бўлиб ўтган ЮНЕСКОнинг семинар кенгашида америкалик профессор Ричард Фрай билан бирга Марказий Осиё тадқиқотлари институтини тузиш ғояси билан чиқдилар. Бу марказ Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон каби мустақил ёш давлатларни жаҳон цивилизациясидаги тарихий ўрнини ўрганишда халқилувчи аҳамият касб этади. Бу таклифга Аҳмадали Асқаров Алма-Ата, Париж, Техрон, Самарқанд шаҳарларида бўлиб ўтган ЮНЕСКО йиғинларида халқаро илмий жамоатчилик эътиборини қаратди, бу ғояни химоя қилиб чиқди. Ниҳоят, 1995 йил 5 июльда Самарқандда 12 давлат вакиллари иштирокида бўлиб ўтган халқаро конференцияда «Марказий Осиё тадқиқотлари халқаро институти» очилиши ҳақида битим имзоланди. 1995 йил 26 августда эса ушбу халқаро Институтни ЮНЕСКОни бош раҳбари проф. Федерико Майор иштирокида расман очилиш тантанаси бўлди.

1988 йилда Аҳмадали Асқаров ташаббуси билан Францияда Ўзбекистоннинг қадимги давр археологияси бўйича уюштирилган сипозиум ишида биринчи бор республика археологларнинг делегацияси мустақил фаол қатнашди. Ҳозирги кунда Ўзбекистон археологлари Франция, АҚШ, Япония, Германия, Польша, Россия каби ўндан ортиқ давлатлар археолог мутахассислари билан ҳамкорликда, бевосита илмий шартномалар асосида мустақил Ўзбекистонимиз ҳудудларида археологик қазишма ишларини олиб боради, халқимиз ўтмиш тарихининг янгидан-янги қирраларини ўрганиш давом этмоқда. Ушбу ҳамкорликлар туфайли ҳар йили ўнлаб археолог ёшлар хорижий илмий сафарларда бўлиб, Ўзбекистоннинг археология фани ютуқларини тарғиб қилиш билан бирга, жаҳон археологияси янгиликлари билан танишиб келмоқдалар.

4. Хулосалар:

Масалага хулоса тарзида қуйидагиларни таъкидлаш мақсадга мувофиқдир:

Аҳмадали Асқаров номи жаҳонда таниқли археолог-тадқиқотчи сифатида проф. Клэр Смит ташкил этган 11 жилдлик Encyclopedia of Global Archaeology (Жаҳон археологик энциклопедия) сига киритилган ва ушбу энциклопедияда у ҳақда 2014 йили мақола босилган. Ушбу энциклопедиянинг 3- (2017 йил) ва 5- (2020 йил) қайта нашрларида академик А.Асқаров ҳақидаги мақолага қўшимча материаллар киритилиб чоп этилди [29]. Бундай нуфузли энциклопедияга ўзбек археологлари вакилининг биринчи бор киритилиши мустақил Ўзбекистон археология фанига берилган юксак баҳодир, деб ҳисоблаймиз. Аҳмадали Асқаров 2016 йилда халқаро Турк академиясининг туркий халқлар тарихи ва маданий меросини ўрганишдаги буюк хизматлари учун “Олтин медали” совриндори бўлди.

2017 йилда Германиянинг Берлин шаҳрида “Марказий Осиёнинг бронза даври” мавзусига бағишланган халқаро конференцияда, 2018 ва 2019 йилларда Хитойда бўлган “Буюк Ипак йўли” илмий муаммоларига бағишланган халқаро анжуманларда фаол қатнашиб, ўзбек археология фанининг нуфузини яна бир бор баланд чўқкиларга кўтариб келди.

Иқтибослар/ Сноски/References:

1. Gulyamov Ya.G., Islamov U., Askarov A. Primitive culture and the emergence of irrigated agriculture in the lower reaches of Zarafshan. - Tashkent, Sci. 1966. – P. 266.
2. Askarov A. Sapallitepa. Tashkent, Sci, 1973.
3. Askarov A.A. Ancient agricultural culture of the Bronze Age in the south of Uzbekistan. – T. Sci. 1977.
4. History of Uzbekistan. A Guide for School Teachers. 1995.
5. Askarov A. Sapallitepa. Tashkent, Sci, 1973.
6. Kuzmina E.E. On the formation of the culture of Northern Bactria (Bactric mirage and

archaeological reality) // VDI, 1972, no. – P. 131-146.

7. Askarov A.A., Abdullaev B.N. Dzharkutan. Tashkent, 1983.
8. Askarov A.A., Shirinov T.Sh. Early urban culture of the Bronze Age in the south of Central Asia. Samarkand: Inst. Archeology Acad. Sciences of Uzbekistan, 1993.
9. Askarov A.A. Ancient agricultural culture of the Bronze Age in the south of Uzbekistan. - T. Sci. 1977; The oldest city. – T., 2001.
10. Askarov A. Ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people. Tashkent. University, 2007; History of the origin of the Uzbek people. Tashkent. Uzbekistan. 2015. – P. 135-148.
11. Askarov A. Ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people. - T. University, 2007; History of the origin of the Uzbek people. – T., Uzbekistan. 2015.
12. Scientific, creative and pedagogical activity of academician Ahmadali Askarov. Tashkent - Samarkand. 2005. – P. 15.
13. Khojayov T. Anthropological composition of the population of the Bronze Age in Sapalitepa. Tashkent. Sci. 1977. – P. 156.
14. Askarov A. History of the origin of the Uzbek people. – T., Uzbekistan. 2015. – P. 69-91.
15. Askarov A. Some theoretical and scientific-methodological issues of ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people // Materials of the Republican scientific-theoretical seminar on “Origin of the Uzbek people: scientific methodological approaches, ethnogenetic and ethnic history.” Tashkent. 2004. 19-20 November. – P. 3-10.; History of the origin of the Uzbek people. - T., Uzbekistan. 2015. – P. 11-27.
16. Asqarov A. History of the origin of the Uzbek people. – T., Uzbekistan. 2015. – P. 254-347.
17. Yakubovskiy A.Yu. On the question of the emergence of the Uzbek people. T. 1941.
18. Askarov A. History of the origin of the Uzbek people. Tashkent, Uzbekistan. 2015. – P. 14.
19. Scientific, creative and pedagogical activity of academician Ahmadali Askarov. Tashkent-Samarkand. 2005. – P. 17.
20. Yakubovsky A.Yu. On the issue of the ethnogenesis of the Uzbek people. Tashkent, Sci. 1941; Tolstov S. P. The main problems of the ethnogenesis of the peoples of Central Asia. SE, 1947, No. VI-VII. - S. 304; Masson V.M. Altyn-Depe. - Leningrad, 1981; Masson V.M. Ancient agricultural culture of Margiana. MIA number 73. – Moscow-Leningrad, 1959.
21. Askarov A.A., Buryakov Yu.F., Kvirkvelia O.R., Radililovsky V.V. Theoretical and methodological problems of research in archeology. - Tashkent: Fan, 1988. – P. 202.
22. National Encyclopedia of Uzbekistan. - Tashkent: 2003. – P. 563.
23. Askarov A. History of the origin of the Uzbek people. - T., Uzbekistan. 2015. – P. 261-263.
24. Askarov A. History of the origin of the Uzbek people. - T., Uzbekistan. 2015. – P. 265.
25. Askarov A. Some theoretical and scientific-methodological issues of ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people. “Origin of the Uzbek people: scientific and methodological approaches, ethnogenetic and ethnic history.” Materials of the Republican seminar. - Tashkent. 2004, – P. 9; History of the origin of the Uzbek people. - T., Uzbekistan. 2015. – P. 266.
26. Steblin-Kamensky I.M. Avesta. Selected Hymns. - Dushanbe: Irfon. 1990. –P. 3.
27. Boyes M. Zoroastrians: beliefs and customs. – M., 1987. – P.3-6.
28. Scientific, creative and pedagogical activity of academician Ahmadali Askarov. Tashkent - Samarkand. 2005. – P. 26.
29. Encyclopedia of Global Archaeology. Claire Smith editor. Springer Science+Business Media. New York, 2014. – P. 697-699.

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР ЖУРНАЛИ

3 СОН, 4 ЖИЛД

ЖУРНАЛЬ ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

НОМЕР 3, ВЫПУСК 4

JOURNAL OF LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 4

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000